

Kur'ân-ı Kerîm'de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûl Çeşitleri

'Udûl Types, Used in the Expression of Tajaddud (Renewal) and Thubût
(Permanence) in the Holy Quran

HASAN DURAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel
İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, Karaman/Türkiye

Graduate student, Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Di-
vision of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Karaman / Turkey
hd102@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4377-7429>

YUNUS İNANÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Karaman/Türkiye

Dr. Lecturer, Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Rhetoric, Karaman / Turkey
yunus.inanc@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3659-1634>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Mayıs / May 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mayıs / May

Atf / Citation: Duran, Hasan - İnanç, Yunus. "Kur'ân-ı Kerîm'de Te-
ceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûl Çeşitleri". *edid: edebali islamiyat
dergisi / edebali islamic journal* 3/5 (Mayıs/May 2019): 53-77.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | mailto: iifdergi@bilecik.edu.tr

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Arap dilinde ismin kalıcılık ve devam anlamlarına; fiilin ise yeni olma, değişim, yenilenme anlamlara delâlet ettiği kabul edilmektedir. Bu sebeple durağanlığın olduğu, değişimin olmadığı, sabit ve kalıcı olan durumların ifadesinde isim kalıbı kullanılmaktadır. Değişim, oluş, yenilik gibi hareket içeren durumların ifadesinde de fiil kalıbı kullanılmaktadır. Bazen anlatımda hareket veya kalıcılığı ifade eden cümleden tam zıddı durumu ifade eden başka bir cümleye geçişler olmaktadır. Böyle geçişlerde, kullanılan kalıplar da değişmekte ve bağlama uygun kalıp kullanılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle çalışma içerisinde yer alan kavramlar ele alınacaktır. Kavramlar incelenirken delâlet ettikleri anlamı bulunduran unsurlara da yer verilecektir. Bu unsurlardan ismin kalıcılık, fiilin yenilenme anlamlarına delâletlerinden söz edildikten sonra iki anlam arasındaki farktan dolayı kalıplar arasında meydana gelen geçişler söz konusu edilecektir. Bu durumun neticesinde doğal olarak sübût ve devam; hudûs ve teceddüt anlamı için isim ve fiil kalıpları arasında yapılan geçişler incelenecektir. İsim veya fiil kalıbından diğerine yapılan geçişlerden teceddüt veya devam anlamını içermeyen geçişlere yer verilmeyecektir. Bu tip geçiş ve yönelmeler konu dışıdır. Bununla beraber teceddüt ve devam anlamı için yapılan geçişler kalıplar bakımından gruplandırılacaktır. Netice olarak çalışmada isim ve fiilin delâlet ettikleri anlamlar ele alınacak ve bu anlamlar için kalıplar arasındaki geçişler Kur'an-ı Kerim'den örnek âyetlerle desteklenecektir.

Anahtar kelimeler: Hudûs, Teceddüt, Sübût, İstimrâr, 'Udûl.

Abstract

It is accepted that it denotes the mean of persistence and continuity of the name and mean of change and renewal of the verb in Arabic language. For this reason, the name pattern is used in the expression of fixed and permanent situations where there is no change, where there is stability. And the verb pattern is used in the expression of situations involving movements such as change, formation and innovation. Sometimes there are transitions to another sentence that expresses the exact opposite of the sentence expressing movement or persistence in the narration. In such transitions, the molds used are also changed and the appropriate mold is used. In this work firstly the concepts which will be used in the work will be taken over. When the concepts are examined, the elements that have the meaning they mean will also be included. After mentioning the meaning of the persistence of the name and the meaning of the regeneration of the verb, it will be talked about that transitions between the molds due to the difference between the two meanings. As a result of this situation, the transitions between the noun and verb forms will be examined for the meaning of stability and continuity; occurrence and renewal. Transitions from name or verb pattern to another shall not include transitions without renewal or continuation. Such permanents and orientations are irrelevant. At the same time, transitions for renewal and continuity will be grouped in terms of patterns. As a result, in the study the meanings of the name and verb will be discussed and the transitions between the patterns for these meanings will be supported by the verses from the Quran.

Keywords: Huduth, Tajaddud, Permanence, Continuity, Deviation.

GİRİŞ

İsim ve fiil, Arap dilinde önemli iki unsur olarak kabul edilmektedir. İsim ve fiilin delâlet ettikleri anlamlar birbirinden farklıdır. İsim kalıbı kullanılan bazı cümlelerde o kalıp yerine fiil kalıbı kullanmak dilsel olarak hoş karşılanmazken bazı cümlelerde ise hata kabul edilmektedir. İçerisinde hareket ve değişim olan bağlamda bu anlamlara delâlet eden fiil kalıbı kullanılmakta iken sakin ve durağanlığın bulunduğu bağlamda ise isim kalıbı kullanılmaktadır. Bazen cümlelerin bağlamına göre uygun olan kalıbın kullanılması ve

* Bu çalışma, aynı isimle hazırlanan yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

yeri geldiğinde diğer bağlama geçiş yapılması fasih ve belîğ olmanın göstergesi sayıldığından anlam akışı gereği bu iki bağlamın birinden diğerine geçişler kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak fiil ve ismin delâlet ettiği anlamları ifade eden kavramlardan söz edilecek, isim ve fiilin bu anlamlara delâletinin hangi şartlarda değiştiği ele alınacaktır. Daha sonra bu iki anlamdan birine delâlet eden kalıplardan diğerine delâlet eden kalıplara geçişi içeren âyetlerden deliller getirilecek ve anlama yaptığı katkıdan söz edilecektir. Kimi kavramlara delâlet eden kalıpların kullanımında ortaya çıkan anlam zenginliğini ifade etme amaçlandığından önce bu kavramlar ele alınacaktır.

1. KAVRAMLAR

Hudûs (değişim); eski ve kadim olanın zıttı, yeni olan manasına gelen " fiilin mastarıdır.¹ Bir kimsede bulunan sıfatın devamlı olarak حدث bulunmamasını ve geçen zaman ile sıfatın değişmesini ifade eden hudûs kavramı ile ilgili olarak birçok tanıma yer verilmiştir. Bunlara göre hudûs; zatta bulunan mananın (araz) zamanın değişmesiyle yenilenmesi², bir şeyin geçmişinde yokluk bulunurken var olması, öncesinde yok iken sonra meydana gelmesi, fâilde bulunan fiilin, önceleri yok iken sözün söylendiği zamanda fâilde meydana gelmesi³, üç zamandan birisiyle sınırları çizilen olayın (hades) fâil tarafından yapılması ve yenilenmesi⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Fiil, sabit kalarak değişime uğramayan zatın zamana bağlı olduğu için değişen hallerine delâlet etmektedir. Fiilin hudûse delâlet etmesinden anlaşılan fiilin zamana ve o zaman içinde meydana gelen olaylara delâlet etmesidir. Zaman ise birbirini takip eden parçalardan oluşmakta, bu parça ve anların her birinde bir olay meydana gelmektedir. Dolayısıyla hudûs manasının bulunduğu her yerde zaman ve olay olguları bulunmaktadır. Bu bakımdan hudûs, zamanın değişmesiyle değişime girmektedir.

Teceddüt (yenilenme) ise büyük olma, ciddi olma, yok iken meydana " kökünün ج gelme, kesme, yenilenme gibi manaları içinde bulunduran " babının mastarıdır. Bir şeyin yenilenmesi, yeniden meydana gelmesi تفعل

¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 2: 131; Mustafa İbrahim v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vesit* (Kahire: Mektebetü'ş-Şuruku'd-Devliye, 2004), 159.

² Galâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, nşr. Ali Süleyman (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 162.

³ Davud Karsî (ö. 1169/1756), *Şerhu'l -Emsileti'l-Muhtelifi fi's-Sarf* (İstanbul: Arif Efendi Matbaası, t.y.), 10.

⁴ Molla Câmi, Nurüddin Abdurrahman b. Nizamiddin Ahmed b. Muhammed, *el-Fevaidü'z-Zıyâyye*, nşr. Ali Muhammed Mustafa (Beyrut: Daru İhyai't-Turasî'l-Arabi, 2009), 2: 190.

anlamlarına gelen⁵ teceddüt kavramı; bir şeyin, öncesinde yokluk bulunurken sonra meydana gelmesi, bir oluşun kesik kesik gün yüzüne çıkması anlamında olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Öte yandan teceddüt zaman mefhumunda bulunmaktadır. Çünkü zamanın parçaları olan her bir anın bir araya getirilmesi mümkün değildir. Bu sebeple zamanın her anında meydana gelen fiil değişerek yenilenmektedir. Şu beyit teceddüde örnek olmak bakımından kaynaklarda yer almıştır:⁶

"أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عُكَاظَ قَبِيلَهُ
بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ"

"Ukaz'a ne zaman bir topluluk gelse beni aramak üzere öncülerini gönderirler"⁷

Araplar belirli zamanlarda panayır denilen büyük pazar kurarlar, o günlerde şiirler büyük şairlere okunur, onlar da şiiri edebi yönüyle eleştirirlerdi. Herhangi birine haksızlık yapanlar veya cinayet işleyenler panayırdaki tanınmamak için yüzlerini örtecek maske kullanırlardı. Ukaz panayırını haram aylarda kurulduğundan dolayı biraz da olsa güvenli ve emniyetli idi. Beytin sahibi şair Tarîf b. Temimi, Şerahil eş-Şeybani'yi öldürmüş olmasına rağmen cesaretinden dolayı yüzünü gizlememişti. Şerahil'in oğlu Hasisa (Husaysa) Ukaz panayırına gelince "Bana Tarîf'i gösterin!" demiş, gösterilen adamı iyi tanıyabilmek için dönüp dönüp bakmıştı. Kendisine dikkatli şekilde bakıldığını anlayan Tarîf, Hasisa'ya tekrar tekrar kendisine niye baktığını sormuştu. Hasisa "Seni tanımak için iyice inceliyorum. Sözüm olsun ki, ilk fırsatta ya sen beni öldürürsün ya da ben seni öldürürüm" demişti. Bu olay üzerine şair Tarîf bu beyti de içeren " kelimesinin kattığı anlam; şairi öldürmek *يَتَوَسَّمُ* şiirini söylemiştir.⁸ Şiire " için arayan topluluğun panayıra her gelişinde şairi aradığı ve şairin devamlı takip edildiği, şairin bulunması için insanlara tekrar eden bakışlar atıldığının ifadesini sağlamaktır. Kavmin öncüsü, şair Tarîf'i ararken her gördüğü kişiyi gözlemlemekte, şüphelendiği bir kimse olduğunda o kişinin şair Tarîf mi yoksa başka birisi mi olduğunu anlamak için aynı adama tekrar tekrar bakmaktadır.

Mâzi ve muzâri fiilin hudûs ve teceddüt anlamlarını ifade etmesi hususunda şunlar söylenebilir: Mâzi fiil; geçmiş zamanda bir olayın olup bittiğini bildiren fiildir.⁹ Her fiilde olduğu gibi mâzi fiilde de oluş ve harekete delâlet bulunmaktadır. Bu nedenle mâzi fiil önceden yok iken

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3: 107; İbrahim v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vesit*, 111.

⁶ Desûki, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafе (ö.1230 / 1815) *Haşiyetü Desuki alâ Muhtasarü'l-Maâni* (Mektebetü Reşidiyye, t.y.), 1: 477."

⁷ el-Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Bâhilî (ö. 216/831) *el-Asmâiyât*, nşr. Ahmet Muhammed Şakir, Abdüsselam Harun, 5. Bs (Beyrut, t.y.), 127.

⁸ Ebu'l- Feth Abbâsi, Abdurrahim b. Ahmet, (1462-1555) *Me'âhid-üt-Tensîs fi Şerhu Sevâhid-it-Telhîs*, (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, t.y.), 1: 205.

⁹ Hasan Abbas, *en-Nahvu'l-Vâfi* (Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısra, ts.), 1: 51.

sonradan var olma anlamındaki hudûse delâlet etmektedir. Mâzi fiilin teceddüt anlamına delâleti ise bir şeyin meydana gelmesi anlamındadır.¹⁰ " fiili, mastar كتبMâzi fiilin teceddüt ifade etmesi şu şekildedir. Örneğin " anlamına (yazmaya) ve yazma işinin zamanına (geçmiş zamana) delâlet etmektedir. Öyle ise önceden olmayan bir fiilin geçmiş zamanda yeni oluşunu beyan etmektedir.

Muzâri fiilin hudûs ve teceddüt anlamlarına delâletine gelince muzâri fiil de aynen mâzi fiil gibi kökünden anlaşılan oluşa delâlet etme anlamında hudûsü ifade etmektedir. Bu oluştan anlaşılan ise öncesinde yokluk bulunan fiilin daha sonra meydana gelmesidir. Muzâri fiilin ifade ettiği teceddüt, fiilin mastarı olan oluşun meydana geldikten sonra tekrar etmesi şeklindedir.¹¹ Muzâri fiilin delâlet ettiği zaman herhangi bir edatla üç zamandan birisiyle sınırlanmamışsa ve geçmiş zamana delâlet etmiyorsa ister olumlu ister olumsuz olsun muzari fiil teceddüde delâlet etmektedir.¹²

Sübût (kalıcılık), bir yere yerleşmek ve ikamet etmek manasına olan " fiilinin mastarıdır.¹³ Sübût kavramı; ismin türediği mastar anlamının ثَبَّتْ kalıcı olması,¹⁴ hudûsün zıttı,¹⁵ süreklilik ve lüzum olarak tanımlandığı gibi¹⁶ herhangi bir zaman ile sınırlandırmadan kelamın fiil, iş (müsned) ve işi yapandan (müsned-i ileyh) meydana geldiğinin anlaşılması şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁷ Bir başka tanımlamaya göre sübût, söz söylenirken zatta " كَرِيم زيد bulunan sıfatın sözden önce de bulunmasıdır.¹⁸ Örnek olarak " kelimesinin yani cömert olma كَرِيمdenildiği zaman sıfat-ı müşebbehe olan " sıfatının, Zeyd'e nispet edilmeden önce de nispet edildikten sonra da Zeyd'de olmasını ifade etmektedir ki bu da bir sübüttür.¹⁹

¹⁰ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kuran*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm (Suud: Vizâratü's-Şuûni'l-İslamiyye, t.y.), 2: 317.

¹¹ Sübkî, Ebü Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi el-Mısri, *Arûsu'l-Efrâh fi Telhisi'l-Miftah*, nşr. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1: 316.

¹² Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye* (Dımuşk: Daru'l-Kalem, 1996), 1: 217.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2: 19; İbrahim v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vesit*, 93.

¹⁴ Sübkî, *Arûsu'l-Efrâh fi Telhisi'l-Miftah*, 1: 319.

¹⁵ Câmi, *el-Fevaidü'z-Zıyâiyye*, 2: 203.

¹⁶ Esterâbâdî, Radî Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra), *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiyye*, nşr. Yusuf Hasan Ömer (Bingazi: Camiatü Karyunis, 1996), 3: 431; Fazıl Salih Samerraî, *Maa'ni'l-Ebniyye fi'l-Arabiyye* (Amman: Daru Ammar, 2007), 65.

¹⁷ Desûki, *Haşiyetü Desuki alâ Muhtasaru'l-Maâni*, 1: 469.

¹⁸ Karsî (ö. 1169/1756), *Şerhu'l-Emsiletü'l-Muhtelifi fi's-Sarf*, 10.

¹⁹ Lebdi, Muhammed Semir Necib, *Mu'cemü'l-Mustalahâtü'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 36; Bedî', Yakub İmil, *Mevsuatü 'Ulumu'l-Lugatu'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2006), 5: 7.

” Devam ise ikamet etmek, durmak, hareket etmek manalarına gelen “ fiilinin mastarı, işçinin mesaisi anlamlarına gelmektedir.²⁰ Devam, kalıcılık ve hareketsizliğin sürmesi, sıfatın zatta bulunmasının kalıcı ve sürekli olmasıdır. Arapçada isim kalıpları karineler ile devam ifade etmektedir. Bu karinelerin en önemlileri sözün kullanıldığı ortam (muktaza-ı hal) ve cümlede önce fiil kalıbı kullanıp sonra isim kalıbına geçiş yapmaktır.²¹

Kalıcılık anlamına delâlette şu beyit öne çıkmıştır.

”إِنَّا إِذَا اجْتَمَعْتَ يَوْمًا دَرَاهِمَنَا
ظَلَّتْ إِلَى طُرُقِ الْمَعْرُوفِ تَسْتَبِقُ“
”لَا يَأْلَفُ الدَّرْهَمُ الْمَضْرُوبُ خِرْقَتَنَا
لَكِنَّ يَمُرُّ عَلَيْهَا وَهُوَ مُنْطَلِقُ“

”Bir gün dirhemlerimizi (gümüş para) biriktirsek iyilik yollarında yarışırız. Dirhem, bizim kesemizle tanışıp dost olmaz, geçerken kesemize uğrar”²² Şair, şiirde paranın kesede birikmeme sebebini iyilikte harcama olarak beyan etmiştir. Para, iyilik yarışında devamlı harcandığı için kesede para toplanmamaktadır. Bu sebeple şairin şiirde zenginlik ve cömertlikle kıvanç duymakta olduğu anlaşılmaktadır. Şairin müsnedi, isim kalıbıyla “ olarak kullanmasının anlama katkısı şudur: Paranın keseden منطلق çıkması zamanla sınırlı değildir; geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamanda para keseden devamlı olarak çıkmaktadır. Kelamın övgü (medih) için olması karinesiyle paranın keseden gitmesinin cömertlikten dolayı sabit ve devamlı olduğu anlaşılmaktadır.²³

Sübût ve devam kavramlarının tanımından sonra bu anlamlara delâlet eden isimlerin en önemlilerinden olan ism-i fâil ve sıfat-ı müşebbeheyi delâlet açısından zikretmek gerekmektedir. İsmi fâil, fiilden türeyen ve işi yapanı gösteren isimdir.²⁴ Fiilinin zamanla sınırlı olmayan köküne ve işi yapana delâlet etmektedir. Bu delâleti fiilin işi yapanda (fâil) sürekli olması anlamında olmayıp genellikle yeni meydana gelme anlamındadır. Buna “ مستمر ” gibi ism-i fâiller kendi kök anlamlarından doğan sübûta delâlet etmektedirler.²⁵ İsm-i fâilden hudûs manası istendiği takdirde sülâsi fiilin mazisinin çekimli olması ve mastarda sübût manası olmaması şartıyla ism-i “ vezninde getirilmektedir.²⁶ İsm-i fâil, nahiv âlimlerinin tarifine فاعل ”

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12: 413; İbrahim v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vesit*, 305.

²¹ Desûki, *Haşiyetü Desuki alâ Muhtasaru'l-Maâni*, 1: 469.

²² Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076), *Şerhu Divânü'l-Müitenebbî*, t.y., 1: 81.

²³ Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid (1878-1943). *Cevâhirü'l-Belâga*. (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.) 67. Merâğî, Ahmet Mustafa, Beyrut: 'Ulûmu'l-Belâga, (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.), 56.

²⁴ Abduh Ali İbrâhîm Râcihî, *et-Tatbîku's-Sarfî* (Beyrut: Dâru'n-Nahzati'l-Arabiyye, 1999), 75.

²⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 239.

²⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 241.

göre hades, hudûs ve fâile delâlet etmektedir. Burada hadesten anlaşılan kök anlamıdır. Hudûsten anlaşılan ise sübûtun karşılığı olan değişimdir. Misal " kelimesi hades olan ayakta olmaya, hudûs olan ayakta قائم olarak " durmanın değişime müsait olup sahibinde kalıcı olmadığına delâlet etmektedir. Ayakta olmak insana devamlı gerekli olmayan ve ondan ayrılan bir özelliktir.²⁷ İsm-i fâilin asıl vaz'ında değişim ve yeni olmaya delâlet etmek bulunmakla beraber bu delâletinde fiilden aşağı bir mertebededir.

Bazı durumlarda ism-i fâilden sübût manasına delâleti kastedilmektedir.

" kalıbı, sübût manasına فاعل Sübût manasına delâleti amaçlandığı zaman " kalıbına "كريم" kalıbından "كارم" delâlet eden bir kalıba değiştirilmektedir. " " geçiş bu değişime örnektir. Önceden cömertliği bilinmeyen kimseye " " denilmektedir. İsm-i كريم denilirken, cömertliğin karakter olduğu kimseye " fâilden sübût manasına delâlet kastetmenin ikinci yolu, kalıbı değiştirmeden " لافظي طاهر القلب veya manevi bir karine koymaktır. Lafzi karineye " izafetinde olduğu gibi sülâsi lazım fiilden olan ism-i fâilin, fâiline muzaf " gibi, bizatihi sübûta delâlet مثبت olması örnektir. Yine ism-i fâilin kökünün " etmesi lafzi karinedir. Manevi karine, ism-i fâilin asıl vaz'ında hudûs manası " kelimesi طالق varken kullanım ile sübût manası kazanmasıdır. Söz gelimi, " boşamanın yeni olduğunu ifade ederken boşanmış anlamında devamlı kullanılmasıyla sübût manasına delâlet eder hale gelmesi buna örnektir.²⁸

İsm-i fâilin mutlak olarak sübût ifade etmesi fiile kıyasladır. Sübûta delâlet etme hususunda fiil ile sıfat-ı müşebbehe arasında yer almaktadır. Fiil, hudûs ve teceddüt manalarına delâlet etmektedir. Hudûse delâlet eden mâzi fiilde kökün manası olan oluş (fiil) geçmiş zamanda olmuş bitmiştir. Muzâri fiilde ise iş olmakta veya olacaktır. İsm-i fâil, doğal olarak fiilden daha çok sübût ve devam manasına delâlet etmektedir. Ancak bu delâletin sıfat-ı müşebbehede bulunan delâlet kadar kuvvetli olması beklenemez. " يقوم veya "قام" kelimesinden anlaşılan ayakta olma (kıyam) anlamı "قام" " kelimesinden anlaşılan kıyamdan daha kalıcıdır. Buna rağmen " kelimesinin bulundurduğu kalıcılık manası kadar kuvvetli olamaz. Çünkü örnekteki ism-i fâilin oluşu (mastar) olan kıyama terk edip oturmak, yatmak gibi ayakta olmaya karşıt durumlara geçmek mümkünken sıfat-ı müşebbehinin anlamı olan uzunluktan ayrılmak mümkün gözükmemektedir. Sıfat-ı müşebbehede bulunan bu kalıcılık anlamına " gibi bazı sıfat-ı müşebbehe kalıplarında kalıcılıktan عشان rağmen " ayrılmak mümkündür.²⁹

²⁷ Samerraî, *Maa'ni'l-Ebniye fi'l- Arabiyye*, 41.

²⁸ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiye*, 3: 414; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 242.

²⁹ Samerraî, *Maa'ni'l-Ebniye fi'l- Arabiyye*, 41.

Sıfat-ı müşebbehenin bu anlamlara delâletine gelince, sıfat-ı müşebbehenin ism-i fâilden farklı olduğu noktalardan birisi sübûta delâlet etmesidir. Sıfat-ı müşebbehe sübût manasıyla sıfat ve sahibine delâlet eden müştak isimdir. Sıfatın sahibinde sübûtu ya sürekli ya da sürekliliğe " kelimesi güzellik vasfına ve vasfın sahibine delâlet جميل yakındır. Mesela " etmektedir. Aynı zamanda güzellik vasfının, sahibinde sübûta ve bu sübûtun devamlılığına delâlet etmektedir. Sahibindeki bu sıfatın sübûtu geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı içine alan bir devamlılıktır.³⁰ Dolayısıyla sıfat-ı müşebbehe sahibinde bulunan vasfın üç zamandan biri ile kayıtlanmadan kalıcılık ve devamını ifade etmektedir. Sıfat-ı müşebbehe sübût ve devamın ara ara kesilmesi sıfat-ı müşebbeheyi sıfat-ı müşebbehe olmaktan çıkarmamaktadır. Çünkü sıfat, sahibinden ara sıra soyulmuş olsa da onun âdeti ve huyu gibi olduğu için devam niteliğinde kabul edilmekte, ara ara meydana gelen ayrılmaya itibar edilmemektedir.³¹

Sıfat-ı müşebbehenin hudûs manasına delâletine gelince, sıfat-ı müşebbehe, sahibinde sabit, kalıcı ve devamlı olan bir sığata delâlet " etmektedir. Örneğin, güzellik kendisinde devamlı olana " denilmektedir. Güzelliđi geçici olan veya yeni güzelleşen hakkında ise " denilmektedir. Çünkü güzellik "حاسِنٌ" denilmeyip ism-i fâil kalıbı ile "حَسَنٌ" onda sabit ve devamlı olan bir sıfat halini almamıştır. Kısacası sıfat-ı müşebbehe hudûs anlamı için kalıbın ism-i fâil kalıbına çevrilmesi gerekmektedir.³² Bununla birlikte ism-i fâilde sübût anlamı için yeterli olan karine sıfat-ı müşebbehe hudûs anlamı için yeterli değildir.³³

Hûd sûresinin " أَنْزَلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) "Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!" demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir " ضَائِقٌ uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir" (Hûd 11/12) âyetinde yer alan " kelimesini bu çerçeveden değerlendirecek olursak şöyle denebilir: Burada " kalıbı kullanılmamış, ism-i fâil kalıbında ضَائِقٌ sıfat-ı müşebbehe olan " kelimesi kullanılmıştır. İç sıkıntısı olarak anladığımız göğüs ضَائِقٌ gelen " daralmasını anlatan bu kelime, peygamberimize verilen sıkıntılar sonucunda peygamberimizin bile göğüs daralması yaşadığını ifade

³⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 283.

³¹ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 306; Galâyîni, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 172.

³² Esterâbâdi, *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiye*, 3:431; Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, nşr. Adnan Derviş, Muhammet el-Mısri (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1998), 1026.

³³ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3: 314; Galâyîni, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 172.

etmektedir. Hâlbuki Allah (cc) onu İnşirâh süresinin ilk âyetinde göğsünün genişletilmesiyle müjdelemiştir. Bu âyette ise göğüs darlığından söz edilmektedir. Âyette bu inceliğe işaret etmek için sübût ve kararlılık ifade eden sıfat-ı müşebbehe kalıbı kullanılmamış, hudûs manasına delâlet eden ism-i fâil kalıbı kullanılmıştır. Allah (cc) tarafından iç âlemi genişletilmiş olan peygamberimiz geçici olarak bir süre göğüs daralması yaşamıştır. İsm-i fâil kalıbının kullanılmasının anlama etkisi; müşriklerin verdiği sıkıntılar ile peygamberimizin göğsünün daralmasının kalıcı olmayıp, geçici olduğunu ifade etmektir. Bu ifadeyi sağlamak için sıfat-ı müşebbehe kalıbı kullanılmamış, ism-i fâil kalıbı kullanılmıştır.

Hangi kalıbın ism-i fâil olduğu, hangisinin sıfat-ı müşebbehe olduğu hakkında dil bilginlerinin görüşleri farklıdır. Bazıları ism-i fâil ile sıfat-ı müşebbeheyi tek kalıp (ism-i fâil) kabul etmektedirler.³⁴ Kimileri, fâiline (merfu) isim tamlaması olabilen kalıbı sıfat-ı müşebbehe kabul ederken fâiline tamlanan (muzaf) olamayan kalıbı ism-i fâil kabul etmektedirler.³⁵ Bir kısmı ise kelimenin ifade ettiği anlama bakmaktadırlar. Bunlara göre, hudûs anlamına delâlet eden kalıp ism-i fâil, sübût manasına delâlet eden kalıp sıfat-ı müşebbehedir. Bu sebeple karineyle sübût manasına delâlet eden ism-i fâil kalıbı, sıfat-ı müşebbehe kabul edilmektedir.³⁶

“ عدل ” fiilinin mastarıdır. “ عدل ”, “ عدول ” Udûl (geçiş) kavramına gelince, “ kelimesi sözüne ve hükmüne güvenilen kimse,³⁷ iki şey arasını eşitlemek, erkek devenin dişi deveden yüz çevirmesi, bir şeyi kuvvetlendirmek ” kökü; sözlükte sapma, çıkma, bir şeyden عدل anlamlarına gelmektedir.³⁸ “ bir başka şeye dönme, değişim, bir şeye meyletme anlamlarını bulundurmaktadır. Aynı zamanda zulmün zıttı, bir şeyden dönmek, sapmak, ayrılmak anlamlarına da gelmektedir.³⁹ ‘Udûlü oluşturan dört unsur vardır ki bu unsurlardan birisi eksik olursa ‘udûl meydana gelmez. Bunlar: ma‘dulun anı, ma‘dulun ileyh, ‘udûlün yönü, ‘udûlü ortaya çıkaran karinedir.⁴⁰ Ma‘dulun anı; ‘udûl meydana gelen kelamdaki takdir edilen

³⁴ İbrahim b. Muhammed Ebu Abdurrahman, ‘Avnu’l-Ma’bud fi Şerhi Nazmi’l-Maksud (Mısır: Daru Ömer b. Hattab, 2007), 44.

³⁵ İbn Cemâa, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilaziz el-Kinânî el-Hamevî, Şerhu Kafiyeti İbnü’l-Hacib, nşr. Muhammed Muhammed Davud (Kahire: Daru’l-Menar, 2000), 262.

³⁶ Ezheri, Ebü’l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkad, et-Tasrih bi-Mazmûni’t-Tavzih, nşr. Muhammed Basel (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), 2: 41.

³⁷ Ferâhidî, Halîl bin Ahmed, Kitâbu’l-‘Ayn, nşr. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 2: 38-40.

³⁸ Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sihâh Tâcu’l-Luga ve Sihâhi’l-‘Arabiyye, nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1990), 5: 1761.

³⁹ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, 11: 434.

⁴⁰ Tala, Murat, Sarf ve Nahiv Açısından Kur’an’da ‘Udûl (Necmettin Erbakan, 2016), 10.

asıl, ince bir ayırım sebebiyle kelimada meydana gelen 'udûlün başlangıcıdır.⁴¹ Ma'dulun ileyh ise bir 'udûlda asıl olan ma'dulun anh'ı terkedip onun yerine getirilen unsur,⁴² 'udûlün ulaştığı yerdir. Ma'dulun anh'ın bulunduğu durum ile ma'dulun ileyh'in bulunduğu durum 'udûlün yönünü belirler. Örnek olarak ma'dulun anh isim iken, ma'dulun ileyh fiil ise 'udûlün yönü isim kalıbından fiil kalıbıdır. Bir sözde 'udûlün olduğunu ortaya çıkaran karine, neyin 'udûl kabul edileceğini tespit eden durumdur.⁴³ 'Udûlün karinesi ise siyak, sibak, lihâk, dil kuralları, kıyas gibi etkenlerdir.

Kur'an'da çeşitli 'udûl örnekleri göze çarpmaktadır. Burada ma'dûlun 'anh ve ma'dûlun ileyh'in durumu önemli olmaktadır. Kur'an'ın dil ve üslûp özelliklerinde görülen 'udûller genel olarak sarf, nahiv, belâgat, savt ve delâlet 'udûlleri şeklinde olmaktadır. Sarf 'udûlleri; genel olarak kelimelerin alışılmış kalıplarından farklı bir şekilde kullanılmaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Kelimenin hey'et ve manalarında ortaya çıkan 'udûllerin en Nahiv 'udûllerine gelince, her lisanın çok kullanılanı sarf 'udûlleridir.⁴⁴ kendine özgü, gramer kuralları bulunmaktadır. Nahiv 'udûlü, konuşan kimsenin bir kelime, üslup veya kuralı, Arapçaya özgü kurallara uymadan kullanmasıdır. Arap dilini, yerleşik dil kurallarına zıt olarak kullanmak nahiv 'udûlüdür. Belâgat 'udûllerine gelince bu türden 'udûllerin meânî ve beyân ilimleriyle alakalı olan konularda meydana geldiği görülmektedir. 'Udûllerin meydana geldiği konular ise iltifât, üslûbu'l-hakîm, kalb, takdîm-tehîr, mecâz, îcâz gibi konulardır. Sesbilimsel 'udûller (savt 'udûlleri) ise sözcüklerin telaffuzlarında meydana gelen 'udûllerdir.⁴⁵ Anlamsal 'udûllere (delâlet 'udûlleri) gelince bunu da bir kelimenin vazedildiği asıl manasından başka bir manada kullanılmasından doğan 'udûller olarak izah etmek mümkündür.

Dikkat çekici üsluplar arasında yer alan 'udûlün sebep ve amaçlarından Bir anlamı kaldırıp yerine bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴⁶ başka bir anlam koymak, ⁴⁷ konuşma esnasında dikkat tazelemek ve

⁴¹ Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*, 11.

⁴² Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*, 11.

⁴³ Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*, 16.

⁴⁴ Temmâm, Hassan (1918-2011), *el-Beyân fî Ravâi'i'l-Kur'ân* (Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 1993), 346.

⁴⁵ Temmâm, *el-Beyân fî Ravâi'i'l-Kur'ân*, 346.

⁴⁶ Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*, 26.

⁴⁷ 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku el-Luğaviyye*, nşr. Muhammed İbrahim Selîm (Kahire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, t.y.), 196.

muhâtabı uyanık tutmak,⁴⁸ söylenen şeyi muhatabın zihnine yerleştirmek,⁴⁹ muhatabı şaşırtmak,⁵⁰ anlatılanı dinleyiciye tasvir ederek olayı onun gözü önüne getirmek,⁵¹ önceki cümlelerin delâlet farkına dikkat çekmektir.⁵²

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'UDÛL ÇEŞİTLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'de isim ve fiil kalıpları en güzel biçimde kullanılmıştır. Yenilenerek tekrar eden durumları ifadede fiil kalıbı kullanılmışken tekrar etmeyen, sabit durumların ifadesinde ise isim kalıbı kullanılmıştır. Söz gelimi infak olgusu Kur'ân-ı Kerîm'de hem fiil hem de isim kalıbıyla ifade edilmiştir. " *يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* " "Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda *يُنْفِقُونَ* harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildir" (el-Bakara 2/274) âyetinde ve " *يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* " "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları *يُنْفِقُونَ* affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever" (Âli imran 3/134) âyetinde " *عَدَابَ النَّارِ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ* " "(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma " şeklinde isim kalıbıyla *الْمُنْفِقِينَ* dileyenlerdir" (Âli İmran 3/16-17) âyetinde ise " kullanılmıştır. İnfak, herhangi bir malı elden çıkarmaktır. İnfak, Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle fiil kalıbıyla ifade edilmiş, sadece bir yerde isim kalıbıyla kullanılmıştır.⁵³ İnfak, değişen ve tekrar eden bir olaydır. Değişmeyen sabit bir olay olmadığı için fiil kalıbı kullanılmıştır. İsim kalıbının kullanıldığı yer ise müminlerin sabit ve kalıcı olması gereken

⁴⁸ Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi'Te'vîl*, nşr. Adil Ahmet, Ali Muhammed (Riyad: Mektebetu Ubeykan, 1998), 1: 120; Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî (ö. 739/1338) Kazvîni, *Telhisu'l- Miftah* (Karaşi: Mektebetu Büşra, 2010), 32.

⁴⁹ Kazvîni, *Telhisu'l- Miftah*, 31.

⁵⁰ Kazvîni, *Telhisu'l- Miftah*, 33.

⁵¹ Kazvîni, *Telhisu'l- Miftah*, 40.

⁵² Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî (ö. 739/1338) Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belağa* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 130.

⁵³ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâz'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaat-ü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 1944), 716.

vasıflarının sayıldığı âyettir. O siyak ve sibakın içeriği müminlere övgü olduğundan kullanılması uygun düşen kalıp, isim kalıbıdır.⁵⁴

Fiil ve isim kalıpları arasındaki farkı göstermek açısından şunları söylemek uygundur: Fiil ve isim kalıbı arasındaki fark ilk olarak anlam yükleme (vaz') zamanından itibaren ortaya çıkmaktadır. Anlam koyucu, isme hem işi yapana hem de işe delâlet edecek şekilde anlam yüklemiştir. Çünkü isme anlam yüklerken önce fâili düşünmekte sonra olayı ona bağlamaktadır. Bu nedenle isim, hem işe hem de o işi yapana delâlet etmektedir. Anlam koyucu, fiile anlam yüklerken ise önce zaman diliminde meydana gelen olay ve hareketi düşünmekte daha sonra fiilin kendi delâletinde olmayan bir fâile fiili bağlamaktır. Çünkü fiil, bir zaman diliminde meydana gelen olay için vaz edilmiştir. Fiilin işi yapana delâlet etmesi aslından (vaz) değil, yapılan bir işin mutlaka bir yaparı olması gerektiğindedir.⁵⁵ İsim ve fiil arasındaki bu anlam koyma farklarından dolayı delâlet ettikleri anlam da değişmektedir. Bu durumun doğal neticesi olarak kelimada bağlama uygun olan kalıp kullanılmaktadır. Bağlam değiştiği takdirde cümlelerin kalıpları da ona uygun olarak değişmeli, diğer kalıba geçiş yapılmalıdır. Bağlamda ismin delâlet ettiği durağanlıktan fiilin delâlet ettiği değişime yönelik bulunuyorsa teceddüt anlamı için isimden fiile geçiş yapılmalıdır. Hareket bulunan bağlamdan durgunluk bulunan bağlama yönelik varsa o takdirde de sübût anlamını cümlede göstermek için fiilden isme geçiş yapılmalıdır. Çalışmada bu çeşit geçişler Kur'an-ı Kerim'den âyetlerle örneklendirilirken önce teceddüt anlamı için yapılan geçiş çeşitleri daha sonra ise sübût anlamı için yapılan geçiş çeşitleri zikredilecektir.

2.1. Teceddüt Manası İçin Yapılan 'Udûller

Değişimin olmadığı durgun bir durumun anlatımından hareket ve değişimin olduğu durumun anlatımına geçiş bulunan yerlerde teceddüt anlamını cümleye yansıtmak için isimden fiile geçiş yapılmaktadır. Bu geçişlerde ma'dulun anh ile ma'dulun ileyhın kalıplarının kökleri aynı veya farklı olabilmektedir. Bazı durumlarda ise hudûs ve teceddüt anlamlarını içeren kelime mahzûf olduğu yani lafızda gözükmediği için var kabul edilmektedir.

Ma'dulun anh ve ma'dulun ileyhi aynı kökten olan kalıplardan isimden fiile geçiş örneklerinden birisi şu âyette bulunmaktadır. Âyette önceden gönderilmiş bir hükmü yaratılmışların iyiliği için daha iyisi ile değiştiren âyetlerin vahiy olarak gelmesiyle müşriklerin Allah Resulü (as) hakkında

⁵⁴ Samerraî, Fazıl Salih, *et-Ta'biru'l-Kur'ani* (Amman: Daru Ammar, t.y.), 29.

⁵⁵ Anter, Abdülhamid, *İlmü'l-Vaz'* (Kuveyt: Daru'z-Zahiriyye, 2017), 60.

âyetleri uyduruyor iddiasında bulunmalarına işaret edilmektedir. İşte bu durum ve iddiayla beraber Allah'ın (cc) tarafından verilen cevabı içeren âyetler, isimden fiile 'udûlü barındırmaktadır. Âyet tertibinde önce müşriklerin iddiasını içeren şu âyet gelmektedir. “ *بِمَا يُنزَّلُوا قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* ” “Biz bir âyeti değiştirip yerine başka *مُفْتَرٍ* ” derler. Hayır, onların çoğu bilmezler” kelimesi isim kalıbıyla gelmişken birkaç “ *مُفْتَرٍ* (en-Nahl, 16/101). Bu âyette “ *إِنَّمَا يُفْتَرِي الْكُذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ* ” “Yalanı, ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancılardan ta kendileridir” (en-Nahl, 16/105.) âyeti müşriklerin iddiasına cevap “ *يُنزَّلُوا* ” şeklinde fiil formatında gelmiştir. *يُنزَّلُوا* niteliğinde olup “

Yukarıda ele aldığımız âyetin bağlamında Kur'ân okuma istendiği zaman Şeytan'dan Allah'a (cc) sığınılması emri yer almaktadır. Kendisinden Allah'a (cc) sığınılması emredilen şeytanın kimleri hâkimiyeti altına aldığı, kimleri hâkimiyeti altına alamadığı beyan edilmektedir. Bu beyandan sonra şeytanın hâkimiyeti altına aldıklarının sözlerine yer verilmektedir. Onların sözleri ve yaptıkları şudur: Hz. Peygamber, eski bir hükmü yürürlükten kaldıran bir âyeti Mekkeli müşriklere ilettiğinde, Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için fırsat arayan putperestler, “eğer Peygamber'in bildirdikleri Allah'tan olsaydı bunlar değişmezdi” demişlerdir.⁵⁶ Daha da ileri giderek “Bütün bunları sen uyduruyorsun, işine geldiği gibi değiştiriyorsun”⁵⁷ ithamlarıyla Hz. Peygamberin âyet uydurduğunu söylemişlerdir. Bu ve buna benzer iddialar aynı bağlamda yer almakta ve bu iddialara Allah (cc) tarafından cevap verilmektedir. Âyetlerin uydurma olduğu iddiasına da “yalanı ancak inanmayanlar uydurur” diye cevap verilmiştir. Hz. Peygamberi âyet uydurmakla itham eden müşriklerin ithamları dile getirilirken isim kalıbı kullanılmıştır. İsim kalıbı kalıcılık anlamına delâlet etmektedir. Bu kullanım Hz. Peygamberi sabit bir sıfatla âyet uydurmakla suçladıklarının göstergesidir. Bu iddiayı dile getirdikleri sözlerinde buna ek olarak kasır üslubu kullanıldığı için anlam “sende huy halini almış yalancılıkla uyduruyorsun” şeklinde olmaktadır. Allah, (cc) bütün iddialardan Resulünü temize çıkarmıştır. Yalancılık iddiasından temize çıkardığı âyette muzâri fiili kullanılmıştır. Âyetin onu ifade eden kısmının tercümesi “yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur” şeklindedir. Muzâri fiilin katkısı ile anlam şu şekli almaktadır:

⁵⁶ İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahmân b. Galib el-Muhâribî el-Gırnâtî (ö. 541/1147), *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 3: 420.

⁵⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3: 420.

"Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar tekrar tekrar yenileyerek yalanı uydururlar" Bu ifadede âyetleri uyduruyorsun diyenler ile başkasından öğreniyor diyenlerin her ikisine de ret vardır. Kalıcılık ifade eden isimden teceddüt ifade eden fiile 'udûl edilmiştir.⁵⁸

" kelimesi de ma'dulun "يَفْتَرِي" kelimesi ma'dulun anı, "مُفْتَرٍ" Âyetteki " ileyhtir. 'Udûlün yönü isimden fiiledir. 'Udûlün sebebi, isim kalıbının kararlılık ve kalıcılık manasına delâlet etmesi, fiil kalıbının ise hudûs ve teceddüt manalarına delâlet etmesinden kaynaklanan delâlet farkıdır. Fiilin delâlet ettiği teceddüt anlamı için fiil kalıbına 'udûl edilmiştir. 'Udûle delâlet eden karineye gelince; ma'dulun anı'ı barındıran ifadeler kâfirlerin iddiası olup ma'dülü ileyh'i içeren âyet ise bu iddiaya cevap mahiyetindedir. Kelamın akışı bakımından önce iddia sahibinin sözü, daha sonra iddiaya cevap verenin sözü gelmektedir. Ancak iddia ile ona cevap niteliğindeki cümlelerde üslup farkı bulunmaktadır. Cevapta fiil kalıbı kullanılmışken, iddiada isim kalıbı kullanılmıştır. Bu iddia ve iddianın cevabındaki kullanım farkı 'udûlün karinesidir.

Teceddüt için yapılan 'udûlu barındıran âyetlerden bazılarında ma'dulun anı ile ma'dulun ileyh'in kalıpları farklı harflerden meydana gelmektedir. Böyle 'udûllerde önce farklı kökten olan isim kalıpları kullanılmışken daha sonra fiil kalıbına dönülmüştür. Söz gelimi yaşadıkları bir olay üzerine Hz. Musa'nın kavminden gelen dua isteği ve bu duanın neticesinde Allah'ın (cc) emir ve beyanlarını bulunduran şu âyet isimden "ادْعُوا آلَهُمْ" fiile geçiş en güzel örneklerden birisidir. " "Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et' dedi. Mûsâ şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.' dedi" (el-Bakara, 2/69) Âyetin öncesinde Allah'ın (cc) İsrailoğullarından aldığı söz ve onların verdikleri sözde durmamaları ile başlarına gelen musibetler anlatılmaktadır. Allah (cc) önce genel olarak İsrailoğulları'nın başına gelen felaketleri haber vermektedir. Konumuzla alakalı âyetlerde ise İsrailoğulları arasında işlenen bir cinayetin aydınlatılması için bir sığır kesmelerini Allah'ın emrettiği ama onların kesilecek sığır hakkında olur olmaz sorular sormak suretiyle işi ağırdan aldıkları beyan edilmektedir. Zikredilen âyette de İsrailoğulları'nın sorduğu sorulardan birisi olan sığırın renginin ne olacağı ve onun cevabı bulunmaktadır. Âyette, Allah'ın kesilmesini emrettiği sığırın rengi anlatılmıştır.

⁵⁸ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), *et-Tahrîr ve't-Tevîr* (Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984), 14: 294.

Ancak bu anlatımda dikkat çeken nokta, kesilmesi emredilen sığırın renginin ne olacağı ifade edilirken anlatımda kullanılan üsluptur. O üslupta sığırın rengi beyan edilirken bir isim, bir de fiil kalıbı kullanılmıştır. İsim kalıbı önce kullanılmışken daha sonra fiil kalıbına 'udûl edilmiştir. İsim " şeklinde sığırın rengi ifade *فَاعٍ لَوْنَهَا* kalıbının kullanıldığı yerde " edilmektedir. İsim kalıbı sübût ve devam ifade etmektedir. Renginin parlak ve sapsarı olması sığırdaki değişip teceddüt etmeyen, devamlı bulunan ve sabit olan bir özelliktir. Değişim ve teceddüt olmadığı için isim kalıbı " şeklindeki fiil kalıbı, *النَّاطِرِينَ* kullanılmıştır. Âyetin devamındaki " görenlerin içini açma sıfatını ifade etmektedir. Bakanların içini açma durumu ise değişen ve yenilenen bir durumdur. Çünkü o sığır, her zaman insanların gözü önünde değildir. İnsanların önüne geldiğinde bakanların içini açmaktadır. Sığırın insanların önüne çıkması ara ara meydana gelen ve ortaya çıkan bir durum olduğu için teceddüt ifade eden fiil kalıbı tercih edilmiştir. Sığırın insanların önüne gelmesiyle görenlerin içini açma durumunda bulunan yenilenme manasına delâlet için isimden fiile 'udûl edilmiştir. Ayrıca bu sıfatların sıralamasında da bir nükte bulunmaktadır. " birinci sıfat sapsarı olma *النَّاطِرِينَ* ikinci sıfat görenlerin içini açmanın " " sıfatından sonra gelmesindeki incelik ikinci sıfatın birinci *فَاعٍ* " sıfattan doğması ve ondan meydana gelmesidir. Kısacası birinci sıfat ikinci sıfatın kaynağıdır. Sığırın parlak ve sarı rengini görenlerin içi açıldığı için " sıfatı daha sonra gelmiştir.⁵⁹ Burada 'udûlün yönü isimden fiiledir. *تَسْر* " kelimesidir. 'Udûle *تَسْر*, ma'dulun ileyh fiil " *سَارَ* Ma'dulun anı isim " delâlet eden karine fiil kalıbından önce isim kalıbının bulunması ve her iki kalıbın sıfat olmasıdır. 'Udûlün sebebi; ma'dulun ileyh olan fiil kalıbında bulunan yenilenme anlamını gerektiren durum ortaya çıkmasıdır.

2.2. Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûller

Sübût manası için yapılan 'udûlleri içeren âyetlerde önce değişkenlik, hareket ve oluşun bulunduğu cümleler bulunurken daha sonra kalıcı, değişmeyen, hareket ve olayın yenilenmesini gerektirmeyen cümlelere geçişler bulunmaktadır. Bu kısımda, kelimelerde önce hareket, oluş ve iş bildiren kalıplar kullanılırken daha sonra kalıcılık ifade eden, hareket bildirmeyen kalıplara geçilen âyetlerden bazıları zikredeceğiz. Teceddüt anlamı için yapılan 'udûllerde olduğu gibi burada da ma'dulun anı ile ma'dulun ileyhin kalıpları bazen aynı kökten veya farklı kökten meydana gelmekte bazen de sübût ve devam anlamlarını ifade eden kelime lafızda olmayıp takdir edilmektedir.

⁵⁹ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, nşr. Adil Ahmet, Ali Muhammed (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 1: 418.

İçlerinde buldukları toplumu hidayet için gönderilmiş olan peygamberlerden ikisinin kendi topluluklarına söyledikleri sözleri içeren şu âyetler, kökleri aynı olan fiilden isme 'udûlu barındırmaktadır. Sözleri ele alınan bu iki peygamber Hz. Nûh ve Hz. Hud'dur. Hz. Nûh'un kavmine *لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ* (59) *قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* (60) *قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ* (61) *أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ* " "Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: "Ey kavimim! (62) Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum." (59) Kavminden ileri gelenler, "Biz seni gerçekten apaçık bir sapkınlık içinde görüyoruz!" dediler. (60) Nûh şöyle cevap verdi: "Ey kavimim! Bende hiçbir sapkınlık yoktur; şu var ki ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. (61) Size rabbimin vahyeticilerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum. (62)" (el-Â'raf, 7/59-62) Hz. Hûd ise aynı cümleyi başka *وَالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ* (66) *قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ* (67) *أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ* " "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: "Ey kavimim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız? (65) Kavminden ileri gelen kâfirler, "Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz" dediler. (66) "Ey kavimim!" dedi, "Ben akılsız değilim, ama âlemlerin rabbinin gönderdiği bir elçiyim." (67) Size rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben size iyi niyetle öğüt veren güvenilir biriyim" (el-Â'raf, 7/68)

Bu âyetleri barındıran surede önceki peygamberlerin yaşantılarından anlatımla Allah Resulü (as) teselli edilmektedir. Peygamberlerin yaşantılarından anlatıma ilk peygamber Hz. Âdem'in yaşantısı ile başlanmıştır. Devamında ondan sonra gelen peygamberlerin hayatlarından kesitler mevcuttur. Konu ile ilgili âyetlerde ise Hz. Nûh ile Hz. Hûd'un topluluklarına ilettikleri mesajlar vardır. Hz. Nûh, kavmine büyük günün azabından korkmalarını ve tek yaratıcıya yönelmelerini telkin ederek kavmini tek tanrı inancına davet etmiştir. Bu davete karşılık topluluğun önderleri, onu sapkın olduğu iddiasıyla suçlamışlardır. Hz. Nûh, kendisinin sapıtarak doğrudan uzaklaştığını iddia edenlere samimi bir tavırla, sapıtarak yoldan çıkanlardan olmadığını, bir peygamber olarak onlara Allah'ın emir ve yasaklarını ilettiğini, nasihatler verdiğini ve bildiği her şeyin bilgisinin Allah tarafından verildiğini ifade etmiştir. Hz. Nûh'un

durumu anlatılırken; nasihat vermesi ve bilgisinin Allah tarafından verildiği ifade edilirken fiil kalıbı kullanılmıştır. Hz. Hûd hakkında da aynı ifadeler yer almaktadır. Hz. Hûd, kavmine “Allah’tan başka ibadet ve kulluk edilecek kimse yoktur. Ona kulluk edin!” demiştir. Bunu duyan kavmin önderleri ve ileri gelen kâfirleri Hz. Hûd’u kıt akıllı olma ve yalan söyleme ile suçlamışlardır. Hz. Hûd, kendisini akılsızlık ve yalancılıkla suçlayanlara karşı derin ve samimi bir duygu ile kendisinin yalancı olmadığını, bir peygamber olarak onlara Allah’ın emir ve yasaklarını duyurduğunu, öğütler verdiğini söylemiştir. Yalancı olmadığını ve onları ikaz eden bir peygamber olduğunun söylendiği yerde isim kalıbı kullanılmıştır.

Allah’ın insanları hidayet için gönderdiği iki peygamber ve davet metotları bu âyetlerde anlatılmıştır. Hz. Nûh ile Hz. Hûd tarafından hidayete davet edilen her iki kâfir topluluğun davete karşı verdikleri sözlü tepki birbirine oldukça yakındır. Kullandıkları itham dili de aynı şekildedir. Toplulukları tarafından yapılan bu ithamlardan, haktan ve doğrudan sapma kısmı Hz. Nûh’un, yalancılık ve kıt akıllı olma Hz. Hûd’un hissesine düşmüştür. Her iki peygamber de bu ithamları cevaplamıştır. Ancak Hz. Nûh, ithamlara karşı fiil kalıbı kullanarak cevap verip ithamları kabul etmezken Hz. Hûd, isim kalıbı ile cevap vermiş ve ithamları bu kalıp ile reddetmiştir. İki cevap arasındaki fark şudur: Hz. Nûh’u kavmi haktan sapmakla suçlamıştır. Haktan sapmak fiili bir sıfattır ve sebebi de cahilliktir. Kavmi Hz. Nûh’u fiili olan bir sıfatla suçladığı ve sebebi de cahillik olduğu için Nûh (as) onları fiil kalıbıyla reddetmiştir. Nûh (as) hem sapıtma olarak kabul ettikleri nasihatini hem de sapkınlığın kaynağı olan cehaleti kendinden soyutlarken fiil kalıbı kullanmıştır.⁶⁰ Nûh (as), kavminin iddia ettiği bu sapkınlık ithamını onların sözünün bir üst perdesi ile reddetmiştir. Şöyle ki; “ kelimesini ضلال onlar Hz. Nûh’a sapkınlık suçlamasında bulunurken “ kullanmışlardır. Nûh (as), onlara sapkın olmadığını ifade ederken ise “ kelimesi ile cevap vermiş ve kendisinin bir kere bile olsa sapkınlığa ضلالة “ düşmediğini ifade etmiştir. Bu iki kelime arasındaki fark “ kelimesinin, ifade edilen fiilin bir kere yapıldığını ifade eden mastar (mastar-ı merre) türünden gelmesidir.⁶¹ Hz. Hûd (as) da kavmi tarafından akılsızlık ve yalancılıkla itham edilmiştir. Akılsızlık ve yalancılık, insanın kendi benliğinde bulunan bir sıfat olup fiili bir sıfat değildir. İnsanda sabit

⁶⁰ Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver* (Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-İslami, t.y.), 7: 430.

⁶¹ İbnü'l-Esrî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239), *el-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, nşr. Ahmet el-Hufi (Kahire: Daru Nahzati Mısır, t.y.), 2: 205.

ve kalıcı olan bir sıfattır. Bu sıfatları nefyetmek ise aynı anlama delâlet eden isim kalıbıyla olmalıdır.⁶²

Her iki peygamber de suçlama ve ithamları kavimlerinin suçlama metodu ile reddetmiş ve kavimlerine cevap vermişlerdir. Nûh (as) cevabında fiil kalıbı kullanmıştır. Çünkü hakkında fiili bir sıfatla ithamda " şeklinde hudûse delâlet eden **وَأَنْصَحُ** bulunulmuştur. O sebeple ithamları, " şeklinde isim kalıbı **نَاصِحٌ** fiil kalıbı ile reddetmiştir. Hûd (as) ise " kullanarak ithamı reddetmiştir. Zira kendisine, zatında kalıcı olan sıfatla bir itham yöneltilmiştir. Bu yüzden söz konusu itham, kalıcılık anlamına delâlet eden isim kalıbıyla reddedilmiştir. Nûh (as) hakkındaki âyette bağlam, fiil kalıbı gerektirmekte iken Hûd (as) hakkındaki âyetin bağlamı isim kalıbını gerektirmektedir. Ayrıca Nûh (as) uzun ömründe gece gündüz, açık açık, gizli gizli, tekrar tekrar kavmini imana davet etmiştir.⁶³ Bu nedenle onun hakkında fiil kalıbı çok uygun düşmektedir. Hem bağlamın gerektirmesi hem de Hz. Nûh'un uzun bir ömürde her türlü davet çeşidi ile imana daveti sebebiyle, davetteki bu çeşitliliğe uygun olması için fiil kalıbı kullanılmıştır. Bu iki davetteki ayrıma dikkat çekmek için Hz. Hud'un ifadesinde fiilden " **نَاصِحٌ** " kelimesi ma'dulun anı, " **وَأَنْصَحُ** " isme 'udûl edilmiştir. Âyetteki " kelimesi ise ma'dulun ileyhtir. 'Udûlün yönü fiilden ismedir. 'Udûlün sebebi, kelimada teceddüt ifade eden fiil kalıbından sonra sübût manasının istenmesidir. 'Udûlü ortaya çıkaran karine ise, aynı bağlamda Hz. Hud'un sözlerini içine alan ve âyette ma'dulun ileyh olan isim kalıbının kullanılması, Hz. Nûh'un sözlerini içeren âyetlerde de aynı anlamdaki cümlede fiil kalıbının kullanılmasıdır.

Sübût anlamı için yapılan 'udûlü barındıran âyetlerin bazılarında ma'dulun anı ile ma'dulun ileyhın kalıpları farklı köklerden meydana gelmektedir. Böyle 'udûllerde önce farklı kökten olan fiil kalıpları kullanılmışken daha sonra isim kalıbına geçiş yapılmıştır. Böyle 'udûlü barındıran âyetlerden birisi de Hüd'ün getirdiği haber karşısında **كُنْتُ مِنَ الْكَاذِبِينَ** " **سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ** " **شَاقِرًا** Hz. Süleyman'ın (as) sözlerini anlatan şu âyettir. " *Süleyman da, "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri "* " *misin, göreceğiz"* (en- Neml, 27/27) Âyetin hemen öncesinde Davut (as) ile oğlu Hz. Süleyman'a (as) verilen ilim ve nimetler sayılmaktadır. Hz. Süleyman'ın (as) emrine insan, cin ve kuşlardan oluşan ordular verilmiştir.

⁶² Bikâi, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, 7: 436; İskâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb (ö. 420/1029), *Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü't-Tevil* (Beyrut: Daru'l-Afak, 1981), 153.

⁶³ Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec, *Garâibü'l-Kurân ve Regaibü'l-Furkan* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 3: 269; Muhyiddin Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyanuhu* (Humus: Daru'l-İrşad, 1992), 3: 381.

Gizli işlerde cinleri, ülke savunmasında ve düşmana karşı savaşta insanları, haberleşme, su bulma ve benzeri görevlerde kuşları kullanmaktaydı. Susuz bir çölde ordusuyla konaklamış ve kuşları teftişe çıkmıştı. Su bulmak için göndereceği Hüdüh'ün ortalarda gözükmediğini anlayınca kızmış ve mazeretini gösteren bir delil getirmediği takdirde onu ağır şekilde cezalandıracağını söylemişti. Hüdüh, çok geçmeden gelerek Sebe' yöresindeki halkın kraliçenin yönetimi altında güneşe ibadet ettiğini haber vermiştir. Süleyman (as) kendisinden başkasında hükümdarlık olmadığını zannettiğinden bu haberi, Hüdüh'ün dilinde şekillenmiş şeytanın vesvesesi kabul ederek gerçekliğini öğrenmek üzere mektup göndermiştir. Hüdüh'ün mazeret olarak sunduğu bu haberi alan Süleyman (as) Hüdüh'e "doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan mısın göreceğiz" şeklinde mukabelede bulunmuştur. Süleyman (as) bu cümlede Hüdüh'ün " şeklinde fiil kalıbıyla, yalan söyleme أَصَدَقْتَ doğru söyleme olasılığını " şeklinde isim kalıbıyla ifade etmiştir. Fiil kalıbının الْكَاذِبِينَ olasılığını ise " anlama katkısıyla cümle şöyle şekillenmektedir: Hz. Süleyman'a verilen büyük saltanat hiç kimseye verilmemiştir. Hüdüh'ün haberi Hz. Süleyman'ın gözünde yalandır. Bu anlamı ifade için Süleyman (as) cümlede hudûs manasına delâlet eden fiil kalıbını kullanmıştır. Hz. Süleyman'ın gözünde yalan olan bu haberde Hüdüh'ün doğruluğu ortaya çıkarsa bu fiilin hudûsüdür. Cümlenin ikinci tarafında kullanılan isim kalıbının anlama yaptığı etki de şudur: İsim kalıbı, ortaya çıkarılan işin yapanda yerleşik ve kalıcı olduğuna delâlet etmektedir. O takdirde Hüdüh daha önce de yalan söylemiş, yalanı büyük saltanat sahibi hükümdar ve peygamber huzurunda da tekrar etmeye cesaret göstermiştir. Bu anlam ile beraber Hüdüh'ün daha önceki haberlerinde de yalan söylediği anlaşılmıştır. Hüdüh'ün yalancı olduğunu ifade etmekte isim kalıbı fiil kalıbından daha abartılıdır.⁶⁴ Bu mübalağa manasını anlama katmak için fiilden isme 'udûl edilmiştir.

" kelimesi de ma'dulun الْكَاذِبِينَ " kelimesi ma'dulun anh, "كذبت" kelimesi de ma'dulun yönü fiilden ismedir. 'Udûlün sebebi fiil kalıbının hudûs ve teceddüt, isim kalıbının ise sübût ve kalıcılık manalarına delâlet etmesidir. Anlamda kalıcılık manasının etkisi istendiği için fiilden isme 'udûl edilmiştir. 'Udûlün karinesi, ma'dulun ileyh olan isim kalıbının kullanımından hemen önce cümlede fiil kalıbının kullanılmasıdır. Cümlenin

⁶⁴ Ebüssuûd, Muhammed, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Daru l'Hyâi't-Turâsi'l-Arabi, t.y.), 6: 282; Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl* (Beyrut: Daru'l-Kelîmî't-tayyib, 1998), 2: 602; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 7: 68; Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kurânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 10: 188; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 19: 256.

“ den sonra da bir cümle ” den önce bir cümle, “ hükümünü ikiye bölen “
 “ bulunmaktadı. Birbirine karşıt olan iki hükmü içeren bu iki cümleden “
 den önceki cümlede fiil kalıbı kullanılmıştır. Bu cümlelerin karşıt anlamını
 “ den sonra gelen cümlede ise fiil kalıbı yerine isim kalıbı ifade eden ve “
 kullanılmıştır.

Sübût ve teceddüt anlamlarına delâlet eden kelimenin lafızda gözükmeyeceği ancak anlamın doğru anlaşılması için gizli olduğunu kabul etmek (takdir) zorunda olduğumuz ‘udûle şu âyet örnektir: “
 “ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (24) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (Ey Muhammed!) İbrahim’in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Hani onlar, İbrahim’in yanına varmışlar ve “Selâm olsun sana!” demişlerdi. O da “Size de selâm olsun.” demiş, “Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler” (diye düşünmüştü.)” (Zâriyât, 51/24-25.) Âyetin bağlamında hem kendisi hem hanımı yaşlı olan Hz. İbrâhim’e oğul müjdeleyen meleklerin insan kılığında gelmesi, görevlerinin birisinin de Hz. Lût’un kavmini cezalandırmak olduğunu açıklamaları ve kâfir kavmin ibretlik acı sonu yer almaktadır.⁶⁵ Ele alınan âyetlerde Hz. İbrahim’in ve ona müjde getiren meleklerin selamı aynı kelimelerle ifade edilmiştir. Her iki tarafın selamını ifade eden kelimelerden “ fiilleri kullanılmıştır. Fiillerden “قَالَ” ve “قَالُوا” önce aynı kök ve baptan olan “ hemen sonra gelen selam kelimelerinde ise i‘râb yönünden fark “ şeklinde nasb ile bulunmaktadı. İlk selam veren melekler “ “ şeklinde merfû olarak kullanmışlar, Hz. İbrahim selamı iade ederken “ kullanmıştır. Aynı anlamı ifade etmekte olan iki kelimedeki i‘râb farkı ortaya konulmuş, aynı i‘râbla getirilmemiştir.

İki farklı şekilde kullanılan i‘râbın delâlet ettiği anlamda bir nüktenin olması gerekmektedir. O nükte ise farklı i‘râbla kullanılan aynı kelimenin “ başına takdir edilen kelimelerdedir. Meleklerin selamını ifade eden “ kelimesinin mansûb olması fiil kalıbının takdir edilmesini gerektirmektedir. “ olmaktadır. Diğer taraftan Hz. İbrahim’e selâm Takdir edilen fiil kalıbıyla cümle “ “ kelimesinin merfû olması, kelimenin İbrahim’in selamını ifade eden “ başına isim kalıbının takdirini gerekli kılmaktadır. Takdir edilen isim “ olmaktadır. Her iki tarafın selamını ifade eden “ kelimesinin başına takdir edilen iki kalıp arasındaki ince ayırım ise fiil kalıbının hudûs ve teceddüt ifade etmesi, isim kalıbının ise sübût ve istikrar ifade etmesidir. Bu delâlet farkından dolayı Hz. İbrahim’in selamı selameti ifade etmede meleklerin selamından bir üst düzeydedir.⁶⁶ Sübût manası için teceddüt ifade eden fiil takdirinden ‘udûl edilmiştir.

⁶⁵ Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB yayınları, 2006), 5: 129.

⁶⁶ Samerraî, *et-Ta'biru'l-Kur'ani*, 33; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 318.

” kelimesi iken, ma‘dulun ileyh merfû **سَلَامًا**Ma‘dulun anı mansûb “
 ” kelimesidir. ‘Udûlün yönü nasb i‘râbtan raf i‘râbadır. ‘Udûlün sebebi, **سَلَامٌ**
 sübut manasına delâlet eden isim takdiri ile teceddüde delâlet eden fiil
 takdirinden dönmek istenmesidir. ‘Udûlü ortaya çıkaran karine, muhatabı
 vermiş olduğu selamın dengi veya ondan daha güzeli ile selamlamanın
 tavsiye edilmesidir.

Âyetler örneğinde görüldüğü gibi isim ve fiilin delâlet ettikleri
 anlamlar birbirinden farklıdır. Bazen bir anlatım içinde olayların farklı
 olması nedeniyle cümlenin yapısı değişmektedir. Bu yapının değişmesinin
 sebebi sadece söz ile ilgili nedenler değildir, genellikle muktaza-ı hal denilen
 durumun gerektirdikleridir. Buna mukabil isim ve fiilin delâletlerinin
 cümleye yansımaları için de sözlü olması şart değildir. Sözde olmayıp var
 kabul edilen (takdir) kelimeler de aynen sözde bulunan kelimeler gibi aynı
 anlamı ifade etmektedir. İster lafızda gözüksün isterse takdir edilerek var
 kabul edilsin, âyetlerde isim ve fiil kalıpları yerli yerinde en güzel şekilde
 kullanılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada isim ve fiil kalıpları arasında birinden diğerine geçiş
 nedenleri incelenmiştir. Önce çalışma içinde sıkça kullanılan kavramlar
 anlatılmış, sonra sübût, devam, hudûs, teceddüt anlamları için yapılan ‘udûl
 çeşitleri örneklendirilmiştir. Çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: İsim ve fiil
 kalıplarının ilk farkı anlam koyucunun bu kalıplara anlam yüklerken
 tasarladığı olay ve kalıp arasındaki bağdan kaynaklanmaktadır. İsim,
 zamana delâlet olmaksızın bir gerçeklik üzerine delâlet etmekte, fiil hem işe
 hem de işin zamanına delâlet etmektedir. Fiilde zamanın değişmesiyle iş,
 oluş ve hareket de değişmekte ve bu değişimden dolayı da fiilin hudûs ve
 teceddüt anlamlarına delâleti bulunmaktadır. İsmi delâlet ettiği sübût
 kavramı değişim ve yenilenmenin (teceddüt) olmaması anlamında iken
 devam kavramı kalıcılık ve durgunluğun sürekli olması anlamında
 kullanılmıştır. Hudûs kavramı sonradan olma ve öncesinde yokluk olma
 anlamlarında kullanılıyorken teceddüt kavramı yeni olma ve yenilenme
 anlamlarında kullanılmıştır.

Sübût ve devam anlamlarına delâlette isim kalıplarının hepsinin aynı
 seviyede olmadığı ve hudûs ve teceddüt anlamlarına delâlette de fiil
 kalıplarının hepsinin aynı düzeyde olmadığı görülmüştür. Zira hudûs ve
 sübût manalarını tespit etmekte asıl olan, kelimenin kök ve vezni olmayıp

kullanıldığı bağlam ve şartlardır. Cümlede fiil kalıbının kullanılmasının nedeni fiilde, yapılan işin zamanla sınırlı olması, zamanın değişimiyle fiilin değişmesi veya yenilenmesi, vurgunun fiile olması, hareket ve değişimin bulunması, geçmişinde yokluk olması gibi incelikleri cümleye aktarmaktadır. İsim kalıbının kullanılmasındaki amaç ise ismin özelliği olan zamanla sınırlanmaması, değişimin olmaması, vurgunun işi yapana olması, durgunluk ve kalıcılık ifade etmesi ve geçmişinde yokluğun şart olmaması gibi incelikleri cümleye yansıtmaktadır.

Birbirine bağlı ve peş peşe gelen iki cümle arasında bazen cümlelerin yapısı korunmamış ve kalıp bakımından öncekine uyumlu hale getirilmiştir. Bunun yerine önceki cümledesine uygun olmayan bir kalıba geçiş yapılmıştır. Bu geçiş ve yönelme sebeplerinden birisi, isim ve fiilin delâlet ettikleri sübût ve teceddüt anlamlarının cümleye yansıtılmasıdır. Tefsir kitaplarında ismin sübût, fiilin teceddüt anlamlarına dikkat çekilen âyetlerin başında isim ve fiil kalıplarının birinden diğerine doğru olan 'udûl olgusunun yer aldığı âyetler gelmektedir. 'Udûlün birçok sebebi bulunurken çalışmada isim ve fiil kalıplarının delâlet farkından ortaya çıkan anlam incelenmiştir. Bu sebeple çalışma; sübût ve hudûs anlamları içeren kalıpların yanında âyetlerde sübût ve teceddüt anlamları için yapılan 'udûlü içerecek şekilde daraltılmış ve bu çerçevede çeşitleri ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâz'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaat-ü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 1944.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Anter, Abdülhamid. *İlmü'l-Vaz'*. Kuveyt: Daru'z-Zahiriyye, 2017.
- 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku el-Luğaviyye*. Nşr. Muhammed İbrahim Selîm. Kahire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, t.y.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Bâhilî (ö. 216/831) el-. *el-Asmâiyât*. Nşr. Ahmet Muhammed Şakir, Abdusselam Harun. 5. Bs. Beyrut, t.y.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hurbevî. *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-İslami, t.y.
- Câmi, Nurüddin Abdurrahman b. Nizamiddin Ahmed b. Muhammed. *el-Fevaidü'z-Zıyaiyye*. Nşr. Ali Muhammed Mustafa. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasî'l-Arabi, 2009.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-'Arabiyye*. Nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990.
- Derviş, Muhyiddin. *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyanuhu*. 9 Cilt. Humus: Daru'l-İrşad, 1992.

- Desûki, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê (ö.1230 / 1815). *Haşiyetü Desuki alâ Muhtasarü'l-Maâni*. Mektebetü Reşidiyye, t.y.
- Ebu Abdurrahman, İbrahim b. Muhammed. 'Avnu'l-Ma'bud fi Şerhi Nazmi'l-Maksud. Mısır: Daru Ömer b. Hattab, 2007.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhît*. Nşr. Adil Ahmet, Ali Muhammed. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî. *el-Kulliyât*. Nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1998.
- Ebu'l- Feth Abbâsi, Abdurrahim b. Ahmet (1462-1555). *Me'âhid-üt-Tensîs fi Şerhi Sevâhid-it-Telhîs*. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, t.y.
- Ebüsuûd, Muhammed. *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, t.y.
- Esterâbâdî, Radî, Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra). *Şerhu'r-Radiyy 'ala'l-Kâfiye*. Nşr. Yusuf Hasan Ömer. 4 Cilt. Bingazi: Camiatü Karyunis, 1996.
- Ezheri, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkad. *et-Tasrih bi-mazmûni't-Tavzih*. Nşr. Muhammed Basel. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Ferâhîdî, Halîl bin Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. Nşr. Abdulhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*. Nşr. Ali Süleyman. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2010.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-Vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif bi Mısra, ts.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid (1878-1943). *Cevâhirü'l-Belâga*. Beyrut: Mektebetü'l- asriyye, t.y.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebü Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahmân b. Galib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147). *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Nşr. Abdusselâm Abdüşşâfi' Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cemâa, Ebü Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilazîz el-Kinânî el-Hamevî. *Şerhu Kafiyeti İbnü'l-Hacib*. Nşr. Muhammed Muhammed Davud. Kahire: Daru'l-Menar, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 1414.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239). *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*. Nşr. Ahmet el-Hufi. 4 Cilt. Kahire: Daru Nahzati Mısır, t.y.
- İbrahim, Mustafa - Hamid, Abdulkadir - Muhammed Ali, en-Neccar - Ahmet Hasan, ez-Ziyat. *el-Mu'cemu'l-Vesit*. Kahire: Mektebetü's-şuruku'd-devliye, 2004.
- İmil Bedî', Yakub. *Mevsuatü 'Ulumu'l-Lugatu'l-Arabîyye*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2006.
- İskâfi, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb (ö. 420/1029). *Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü't-Tevîl*. Beyrut: Daru'l-Afak, 1981.

- Karsî (ö. 1169/1756), Davud. *Şerhu'l -Emsileti'l-Muhtelifi fi's-Sarf*. İstanbul: Arif Efendi Matbaası, t.y.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338). *el-Îzâh fi Ulumi'l-Belağa*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338). *Telhisu'l- Miftah*. Karâşi: Mektebetu Büşra, 2010.
- Lebdi, Muhammed Semir Necib. *Mu'cemü'l-Mustalahâtü'n-Nahviyye ve's-Sarfıyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
- Merâğî, Ahmet Mustafa. *'Ulûmu'l- Belâga*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-Arabiyye*. Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1996.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310). *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kelimi't-tayyib, 1998.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec. *Garâibü'l-Kurân ve Rega'ibü'l-Furkan*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm. *et-Tatbîku's-Sarfî*. Beyrut: Dâru'n -Nahzatü'l- Arabiyye, 1999.
- Samerraî, Fazıl Salih. *et-Ta'biru'l-Kur'ani*. Amman: Daru Ammar, t.y.
- Samerraî, Fazıl Salih. *Maa'ni'l-Ebniyye fi'l- Arabiyye*. Amman: Daru Ammar, 2007.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi el-Mısrî. *Arûsu'l- Efrâh fi Telhisi'l- Miftah*. Nşr. Abdulhamîd el-Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l- Asriyye, 2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l- Kuran*. Nşr. Muhammed Ebu'l- Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Suud: Vizâratü'ş- Şuûni'l İslamiyye, t.y.
- Tala, Murat. *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*. Necmettin Erbakan, 2016.
- Temmâm, Hassan (1918-2011). *el-Beyân fi Ravâi'i'l-Kur'ân*. Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 1993.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1076). *Şerhu Divânu'l-Mütenebbî*. 3 Cilt. t.y.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi'Te'vil*. Nşr. Adil Ahmet, Ali Muhammed. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu Ubeykan, 1998.